

УДК 332.1:338.43

Талавири М.П.

РОЗВИТОК СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ НА ЗАСАДАХ СТАЛОСТІ

У статті розглянуті умови формування сталого розвитку сільських територій, одним із чинників якого є місцеве самоврядування. Висвітлені основні завдання, які ставить перед собою громада села. Без належного вирішення цих проблем стає майже неможливо жити на селі, а також розвивати його. Забезпечення сталого розвитку сільських територій потрібно починати з розроблення програми розвитку окремого населеного пункту з урахуванням природних особливостей території. Найважливішим аспектом залишається підвищення життєвих стандартів, що включають як підвищення рівня доходів на селі, так і поліпшення культурно-оздоровчих послуг, пристосування сільського стилю життя до сучасних вимог цивілізації.

Ключові слова: добробут, громада села, місцеве самоврядування, рівень життя, сільська територія, сталий розвиток.

Постановка проблеми. Повноцінне існування та сталий соціально-економічний розвиток українських сільських територій безпосередньо впливає на рівень продовольчої, екологічної, а, отже, – економічної безпеки країни, і в свою чергу залежить не лише від ефективності функціонування розміщених на них агропромислових підприємств, а й насамперед – від вдалої державної політики. Низка фундаментальних досліджень різних аспектів розвитку сільських територій дали можливість сформувати окремий науковий напрям, який є досить перспективним і стрімко розвивається у провідних наукових центрах України та світу.

Разом з тим, для розвитку сільських територій України характерна одночасна кількісна і якісна розбалансованість у соціальній, економічній, адміністративно-правовій, техніко-виробничій, екологічній, культурній, науковій та багатьох інших сферах. Швидкому і прогресивному соціально-економічному розвитку сільських територій перешкоджає також відсутність належного фінансування, неповна відповідність АПК сучасним світовим стандартам, недостатньо розроблена теоретико-методологічна та нормативно-правова база, відсутність конструктивно послідовного державного управління, розбалансованість та диспропорційність виробництва тощо. Наявність інших дестабілізуючих факторів (невдалі реформи, кризові явища в світовій економіці, хімічне та радіоактивне забруднення) сприяють зниженню доходів та загального рівня життя сільських мешканців, погіршенню демографічної, екологічної та етнічно-культурної ситуації. Збільшення кількості депресивних і обезлюднених сільських територій прискорює деградаційні процеси в українській економіці й створює загрозу не лише для економічної, а й для національної безпеки.

Поліпшення економічної захищеності країни та перехід на більш високий рівень соціально-

економічного розвитку неможливі без створення комплексної, науково обґрунтованої стратегії розвитку сільських територій на засадах сталості.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Дослідженню питань, що стосуються проблем розвитку сільських територій присвячено багато робіт вітчизняних та зарубіжних вчених і спеціалістів, серед них: О. Бородіна, Ю. Губені, А. Лісовий, І. Лукінов, Р. Мельников, М. Орлатий, Л. Овчинцева, О. Павлов, І. Прокопа, П. Саблук, Д. Торопов, М. Федотова, В. Юрчишин та ін.

Однак деякі питання щодо ролі, місця та основних складових соціально-економічного розвитку сільських територій на засадах сталості залишаються недостатньо висвітленими та потребують комплексного дослідження. Особливої уваги потребують теоретико-методологічні аспекти формування стратегії сталого розвитку сільських територій. Складність і багатогранність питань, пов'язаних з їх реалізацією на практиці зумовлюють необхідність проведення подальших наукових досліджень.

Мета дослідження. Метою статті є формування умов сталого розвитку сільських територій та комплексний підхід до вирішення проблем сільського розвитку.

Виклад основного матеріалу. Під сталим розвитком сільських територій розуміємо такий розвиток села, при якому забезпечуються зростання, диверсифікація і підвищення ефективності сільської економіки, стабілізація чисельності населення і збільшення тривалості життя, повна і продуктивна зайнятість працездатного населення, підвищення рівня і якості життя в сільських районах, раціональне використання і відтворення їх природно-ресурсного потенціалу.

Розвиток сільських територій, як і спільна аграрна політика Європейського Союзу, має здійснюватися відповідно до визначених стратегічних напрямів, у яких визначено низку пріоритетних цілей ЄС щодо розвитку сільського господарства та сільських територій, а саме – формування конкурентної і сучасної економіки, досягнення найвищого рівня працевлаштування, модернізація систем соціального забезпечення і соціальних гарантій [2].

Слід відзначити, що сталий розвиток сільських територій має два напрями: 1) стійкий розвиток сільських населених пунктів, призначених для забудови і проживання населення з розвитком відповідної інженерної, транспортної та іншої інфраструктури; 2) стабільний розвиток сільських поселень і міжсільських територій у частині збільшення обсягу виробництва сільськогосподарської продукції, підвищення ефективності сільського господарства, досягнення повної зайнятості сільського населення та підвищення рівня його життя, раціональне використання земель [5].

Проблеми, які виникли у вітчизняному сільському господарстві, не могли не позначитися на розвитку сільських територій. Продовжує знижуватися зайнятість сільського населення, внаслідок чого чимало найбільш працездатних і кваліфікованих жителів села працюють лише на присадибних ділянках, ведуть власне дрібне виробництво чи виїжджають на заробітки до великих міст або за кордон.

Стосовно умов життєдіяльності сільського населення, то тут ситуація більш однозначна. Враховуючи вкрай низький рівень доходів сільського населення на сьогоднішній день, що призводить до концентрації бідності на селі; напруженість і погіршення демографічної ситуації; нестача якісної і кваліфікованої робочої сили; згорання соціальної інфраструктури і, як наслідок, зменшення доступності соціально-культурних закладів; постійна самоліквідація сільських поселень, отже, досягнення позитивного тренду, тобто зростання всіх показників соціального розвитку села показує, що відбувається сталий розвиток сільських територій [7].

Дослідження ситуації в соціальній сфері села, яка відображає процеси, що забезпечують життєдіяльність людини у суспільстві, та її вплив на сталий розвиток територій, можна умовно поділити за такими напрямками: демографічна сфера, соціально-виробнича сфера та рівень і якість життя [8]. Демографічна ситуація у сільській місцевості характеризується як критична. Результати наукових досліджень показали, що довгострокове скорочення чисельності населення спричиняє обезлюднення та вимирання сіл. Зниження народжуваності до рівня, який не забезпечує навіть простого відтворення чисельності та збільшення смертності, особливо серед чоловіків працездатного віку – у 1,5 рази, зростання смертності новонароджених та немовлят віком до 1 року посилює процес депопуляції сільського населення. Вимирання деградуючих поселень завдасть непоправної шкоди сільськогосподарському сектору, призведе до формування зон соціальної незаселеності у сільській місцевості.

У соціально-трудої сфері проблеми зростання безробіття і зайнятості ще більш загострюють складну демографічну ситуацію. У сфері зайнятості дуже низький рівень оплати праці, також зберігається заборгованість із заробітної плати, несприятливі умови праці і недотримання

техніки безпеки, ненормований робочий день, невідповідність робочих місць санітарно-гігієнічним нормам, відсутність соціальних гарантій. Сільський ринок України характеризується підвищеною напруженістю, рівень зареєстрованого безробіття становить 11%. Простежується стійкий обернений зв'язок між рівнем освіти і безробіттям: чим вище рівень освіти, тим менше ймовірність безробіття. Але на фоні високого рівня безробіття у сільській місцевості існує дефіцит кваліфікованих якісних кадрів на різних рівнях соціальної сфери [8].

Підвищення рівня і якості життя сільського населення, з одного боку, є метою, з іншого – необхідною умовою забезпечення сталого розвитку сільських територій. На основі концепції сталого економічного розвитку суспільства виділені критерії оцінки рівня і якості життя сільського населення як індикаторів сталого сільського розвитку депресивних територій. Основними серед них є: зростання реальних доходів, скорочення відставання від міських показників; скорочення масштабів бідності та соціальних відмінностей, формування груп населення з середніми доходами; справедлива оцінка рівня оплати праці, відсутність затримки всіх видів виплат; ріст і оптимізація структури споживчих витрат сільських домогосподарств; поліпшення і підйом соціально-психологічного стану, впевненість селян у своєму майбутньому та майбутньому своїх дітей; підвищення якості і рівня доступних для сільських мешканців соціальних послуг, збереження ядра соціальної інфраструктури.

Таким чином, основними проблемами сільського розвитку залишаються нестабільні умови і організація праці, низький рівень побутових умов, нестійке матеріальне забезпечення, неякісні житлові умови, занепад інженерної інфраструктури, що створює передумови для росту міграційного потенціалу сільських мешканців і нестійкого сільського розвитку.

Сталий розвиток сільських територій залежить від наповнення місцевих бюджетів, значна частина яких формується за рахунок власних податкових надходжень. Це можливо лише за умов створення ефективної системи управління та координації комплексу реформ системи влади – адміністративної, територіальної, системи місцевого самоврядування.

Місцеве самоврядування є однією з найбільш важливих і наближених до людей складових публічної влади. Запорукою соціально-економічного розвитку сільської території є повноцінне й ефективне місцеве самоуправління, але, звичайно, за умови надання відповідних повноважень і фінансування. Тобто, управління власною територією лягає на плечі жителів цієї території, які, приймаючи рішення щодо управління територіальною одиницею, несуть повну відповідальність як перед громадою, так і перед державою за витрачені кошти, за отримані результати. Відмітимо, що іноді органам місцевого

самоврядування не вистачає повноважень, досвіду, фінансування. Усе це пов'язано з тим, що в Україні тільки формується дієздатний механізм місцевого самоврядування в нових політичних і економічних умовах, а також у рамках адміністративно-територіальної реформи. Ресурсне забезпечення і відрегульоване законодавство є ефективним фундаментом під час розбудови сталого розвитку сільської території, але без фінансової самостійності реалізувати місцеве самоуправління просто неможливо. На жаль, тих коштів, які сьогодні уряд у змозі надати органам місцевого самоврядування, недостатньо. Саме повна реалізація можливостей народовладдя є неодмінною умовою динамічного соціально-економічного, культурного розвитку будь-якої території і країни в цілому. Основними принципами сталого розвитку сільської території можна визначити життєздатність і справедливість.

Урядом розроблена загальнодержавна програма сталого розвитку сільських територій до 2020 р. Однак більшість заходів уряду стосовно села мають непостійний характер, досить часто вони не орієнтовані на довгострокові, стабільні результати та сталий розвиток. Таким чином, назріла необхідність об'єднати зусилля в галузі сталого розвитку сільських територій України. Така політика буде сприяти об'єднанню уряду і конкретних державних установ, місцевих органів влади та самоврядування і громади села, а також міжнародних організацій і фондів сприяння розвитку. Тільки таке загальне системне бачення і єдиний підхід дозволить забезпечити дійсно стійкий розвиток сільських територій.

На думку М.Й. Маліка, в центрі проблеми виходу села з кризи повинна стояти «людина села» з усіма її проблемами. Сталий розвиток сільських територій повинен починатися з розроблення програми розвитку окремого населеного пункту з урахуванням природних особливостей цієї території. Найважливішим аспектом залишається підвищення життєвих стандартів, що включають як підвищення рівня доходів на селі, так і поліпшення культурно-оздоровчих послуг, пристосування сільського стилю життя до сучасних вимог цивілізації [3].

Такі вчені, як Т. Саблук, В. Юрчишин планування розвитку сільських територій нерозривно пов'язують з перспективами розвитку сільського господарства як агропродовольчого сектору економіки. Хоча сільське господарство сьогодні займає лідируючі позиції щодо виробничих потужностей на селі, але село може використувати й інші ресурси, тому важливо забезпечити умови функціонування різнопланових сільських територіальних утворень. Тобто, забезпечення ефективного самоуправління кожною з територій є одним із головних завдань [7].

Отже, коли ми говоримо про село, добробут сільського населення, а також про тенденції сталого розвитку сільських районів, звернемо увагу на такі основні компоненти: соціальні умови, підприємницька діяльність і розвиток бізнесу в сільській місцевості, а також охорона навколишнього середовища за умови міцного фундаменту у вигляді місцевого самоврядування (рис. 1).

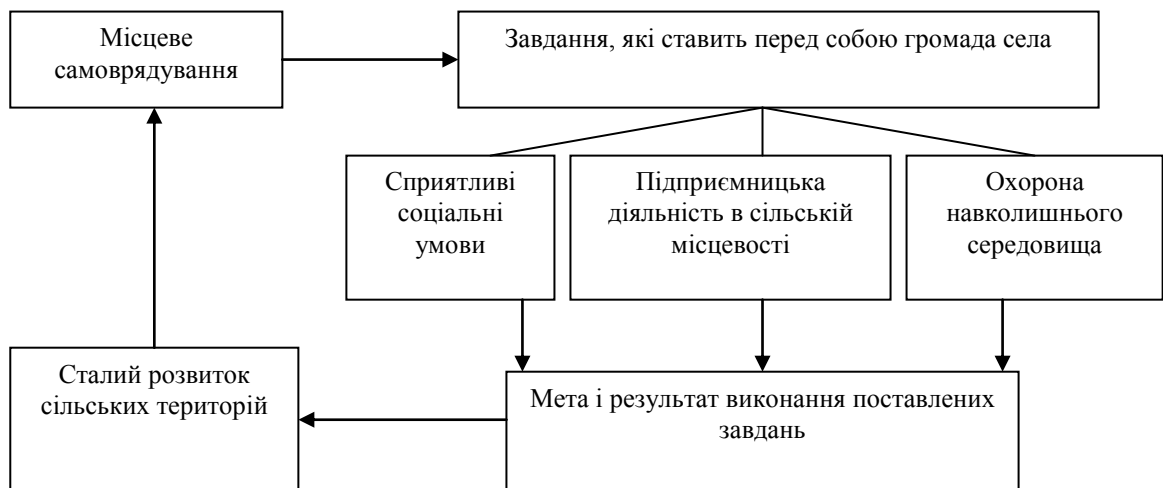

Рис. 1. Умови формування сталого розвитку сільських територій

Основними завданнями місцевого самоврядування, згідно з нормами і правилами законодавства, є: зміцнення засад конституційного ладу України; забезпечення реалізації конституційних прав людини і громадянина; створення умов для забезпечення життєво важливих потреб і законних інтересів населення; розвиток місцевої демократії.

Первинним суб'єктом місцевого самоврядування є територіальна громада певного населеного пункту, тобто жителі, які проживають на території села, що є самостійним адміністративно-територіальним утворенням. Територіальна громада має надзвичайно великий обсяг прав, але більша частина роботи щодо вирішення питань місцевого значення проводиться органами місце-

вого самоврядування, зокрема сільськими, селищними радами та їх виконавчими органами, а також районними й обласними радами. Звичайно, найбільше повноважень у виконанні місцевого самоврядування отримали сільські, селищні ради, виконавчі комітети і голови рад.

Розглянемо основні завдання, які ставить перед собою громада села. Без належного вирішення цих проблем стає майже неможливо жити на селі, а також розвивати його (таблиця 1).

Таблиця 1

Основні завдання громади села

Завдання	Характеристика завдання
Соціальні умови	Формувати стабільні і сприятливі соціальні умови на селі. Охорона здоров'я, початкова та середня освіта повинні бути доступними для сільського населення, а також повинні існувати певні соціальні програми і пільги для малозахищених верств населення. Родини, які проживають у селах, повинні мати нормальні умови для життя і діяльності. Забезпечення транспортом, побутовими послугами, торговельною мережею, культурно-просвітницькими закладами дозволяють відчутти селянам повноцінність цивілізованого життя.
Підтримка розвитку підприємництва в сільській місцевості	Сільські жителі повинні мати можливість займатися не тільки індивідуальною трудовою діяльністю на власних земельних ділянках, а й підприємницькою. Для цього актуальним питанням є пільгове кредитування, безкоштовна інформатизація і консультування селян, які бажають займатися підприємницькою діяльністю, всезагальна підтримка з боку місцевих і районних органів влади. Ці питання повинні бути стратегічною основою політики розвитку сільських територій. Саме така політика підтримки підприємництва сприятиме створенню нових робочих місць. Забезпечення зайнятості в сільській місцевості за умови здорової і чесної конкуренції дозволить поповнити бюджет самоврядування, що, у свою чергу, поліпшить інфраструктуру сільських територій.
Охорона навколишнього середовища	Питання охорони навколишнього середовища відіграють одну з найважливіших ролей у сталому розвитку сільських територій. Дії територіальної громади в усіх аспектах життєдіяльності повинні здійснюватися за умови збереження лісів, чистого повітря, природних джерел і річок, чистих ґрунтів та інших екологічних проявів. Проблемою залишаються несанкціоновані сміттєзвалища, відсутність каналізації або майже непридатність до використання, забруднення ставків та вирубка лісів. Без усунення цих недоліків неможливо собі уявити створення нормальних умов життя на селі.

Слід зазначити, що цим трьом аспектам відповідну увагу має приділити центральний уряд, а також органи регіонального і місцевого самоврядування. І якщо ми хочемо мати міцне і потужне село, куди б поверталася молодь, кваліфіковані спеціалісти, освітня і культурно-просвітницька інтелігенція, ми повинні бути далекоглядними і враховувати всі аспекти, а також усувати недоліки. Держава повинна надати всю необхідну підтримку селянам, це, до речі, стосується не тільки фінансового забезпечення. Головною залишається проблема недовіри селян до держави і небажання працювати на благо держави.

Таким чином, необхідними умовами сталого розвитку сільських територій в Україні є: створення сприятливих умов для формування стабільної економіки сільської родини; перекваліфікація селян, за умови спеціальних програм, через скорочення осіб, що задіяні в сільському господарстві; підвищення рівня суспільної інфраструктури; формування справжньої, міцної територіальної громади; селяни мають бути

рушійною силою у розбудові сільської місцевості; важливість підтримки з боку районних і обласних структур; пошук джерел фінансування, а також залучення власних коштів.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, під сталим розвитком сільських територій розуміється стабільний розвиток сільської громади, що забезпечує виконання нею її народногосподарських функцій (виробництво продовольства, сільськогосподарської сировини та ін.), розширене відтворення населення та зростання рівня і якості його життя. Сільською територією при цьому є просторово-географічне середовище проживання і виробничої діяльності населення, яке у переважній більшості займається сільськогосподарським виробництвом і організоване у межах окремого сільського населеного пункту з територіальним органом управління на рівні сільської ради. Узагальнюючи, можна зробити висновок, що переведення сільських територій на модель сталого розвитку слід вважати фундаментальним завданням у розбудові цивілізованої демократичної держави.

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бородіна О.М. Корегування політики державної підтримки сільського господарства України /О.М. Бородіна, О.М. Могильний // Економіка АПК, 2007. – № 6. – С. 55 – 61.
2. Губені Ю. Розвиток сільських територій: деякі аспекти європейської теорії і практики /Ю. Губені // Економіка України. – 2007. – № 4. – С. 62 – 70.
3. Малік М.Й. До питання сталого розвитку сільських територій /М.Й.Малік // Економіка АПК. – 2008. – № 5. – С. 51–55.
4. Павлов О.І. Концептуальні засади державної політики розвитку сільських територій /О.І. Павлов// Український центр політичного менеджменту. – Режим доступу: <http://www.politik.org.ua>.
5. Прокопа І.В. Сільські території України: дослідження і регулювання розвитку /І.В. Прокопа // Економіка України. – 2007. – № 6. – С. 50 – 56.
6. Прокопа І.В. Соціальні аспекти розвитку сільських територій / І.В. Прокопа // Економіка АПК. – 2005. – № 11. – С. 48–51.
7. Саблук П.Т. Розвиток сільських територій – запорука відродження аграрної України / П.Т. Саблук // Вісник аграрної науки. – 2006. – № 5. – С. 21–23.
8. Транченко Л.В. Формування та регулювання ринку праці на селі: теорія, методологія, практика: монографія / Л.В. Транченко. – Умань: Уманське комунальне видавничо-поліграфічне підприємство, 2012. – 586 с.

REFERENCES

1. Borodina A.N. & Mogylny A.N. (2007). Koreguvaniy polituki derzhavnoy pidtrumku silskogo gospodarstva Ukraina. [Correcting policy of state support of agriculture of Ukraine]. *Ekonomika APK – Economy AIC*, 6, 55-61 [in Ukrainian].
2. Hubeni Y. (2007). Rozvitok silskih teritoriy: deiaki aspekty evropeiyskoy teorii i praktuki. [Rural Development: some aspects of theory and practice of European]. *Ekonomika Ukraina – Economics of Ukraine*, 4, 62-70 [in Ukrainian].
3. Malik M.I. (2008). Do pitannia stalogo rozvitky silskih teritoriy. [On the issue of sustainable rural development]. *Ekonomika APK – Economy AIC*, 5, 51-55 [in Ukrainian].
4. Pavlov O.I. Conceptual Principles of state policy of rural development /O.I. Pavlov // Ukrainian Centre of Political Management . - Access : <http://www.politik.org.ua>.
5. Prokopa I.V. (2007). Silskih teritoriy Ukraine: doslidzhennia i regelyvannia rozvutky. [Rural areas in Ukraine: research and development regulation]. *Ekonomika Ukraina – Economics of Ukraine*, 6, 50-56 [in Ukrainian].
6. Prokop I.V. Social aspects of rural development / I.V. Prokop // Economy AIC. - 2005. - № 11. - P. 48-51 .
7. Sabluk P.T. (2006). Rozvitok silskih teritoriy – zaporyka i vidrodzenia agrarnoyi Ukraina. [Rural Development - the key to revival of agrarian Ukraine]. *Visnik agrarhoiy nayku – Bulletin of Agricultural Science*, 5, 21-23 [in Ukrainian].
8. Tranchenko L.V. (2012). *Formyvannia ta regyluvannia runky pratsi na seli: teoria, metodologia, praktuka [Formation and regulation of the labor market in rural areas: theory, methodology, practice]*. Uman: Uman Municipal publishing and printing company [in Ukrainian].